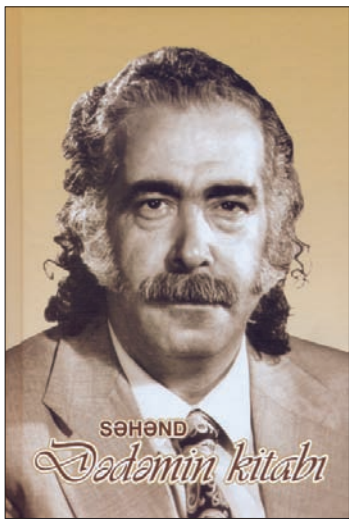

SƏHƏNDİN ŞAH ƏSƏRİ – “DƏDƏMİN KİTABI”

Cənubi Azərbaycanda anadilli ədəbiyyat və milli özünüdərk tarixinin ən parlaq simalarından biri olan Bulud Qaraçorlu Səhənd (1926-1979) ədəbiyyat tariximizə böyük poetik istedadı və faciəvi taleyi olan vətənpərvər bir şair kimi daxil olmuşdur. Onun bütün həyatı, yaradıcılığı və ictimai-siyasi fəaliyyəti Azərbaycan türklərinin İranda milli azadlıq hərəkatı ilə üzvi surətdə bağlıdır.

Səhəndin 35 illik ədəbi yaradıcılıq fəaliyyətindən ədəbiyyatımıza 23000 misraya yaxın poetik irs yadigar qalmışdır. Amma ədəbiyyatşünasların yekdil fikrinə görə, onun yaradıcılığının zirvəsi “Dədəmin kitabı” poemalar silsiləsidir. Mövcud mənbələr şairin bu monumental əsər üzərində 10 ilə yaxın (1954-1964) bir müddət ərzində gərgin işlədiyini bildirir. 12 boy//poemadan ibarət olan əsər ümumilikdə 12 700 misradan artıqdır. Boy//poemalardan ən böyüyü—“Bayburanın oğlu Bamsı Beyrək” 1 895 misra, ən kiçiyi—“Qazlıq Qoca oğlu Yegnek” isə 633 misradır.

Səhəndin “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları ilə ilk tanışlığı ikinci zindan həyatından sonra Tehranın Selsebil səmtində birgə sürgün həyatı yaşadığı dostu M.Fərzanə (1923-2006) vasitəsilə olmuşdur. M.Fərzanə 1942-ci ildə Təbrizdə kitabxanada işləyərkən görkəmli alim və millətsevər ziyalı M.Tərbiyətin kitabxanaya bağlı olduğu, bəlkə də İranda yeganə nüsxə olan “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunu ziyanlı sayıldığı üçün məhv olunmağa məhkum adı altında damğalanmış kitablar arasından götürüb özündə saxlamışdı.

M.Fərzanə həmin günlərdə Türkiyədəki həmkarları vasitəsilə dastanla bağlı mənbələri də toplayırdı. Bir gün Türkiyədən göndərilən növbəti kitab bağlaması Səhəndin də diqqətini cəlb edir. Xalqının zəngin keçmişini özündə əks etdirən qədim dastanlara o qədər vurulur ki, eposdakı süjetlər üzərində işləyib yeni və orijinal “Dədəmin kitabı” adlı monumental əsərini yaratmağa başlayır...

“Dədəmin kitabı”nı sadəcə olaraq türk ədəbi düşüncəsinin şah abidəsi “Kitabi-Dədə Qorqud”un nəzmə çəkilməmiş müasir variantı hesab etmək, əlbəttə, doğru deyil. M.Fərzanənin sözləri ilə desək: “Böyük şeir qüdrətinə və tükənməz söz bacarığına malik olan şair, bu işi olduqca bacarıq və hünərlə yerinə yetirmiş, oxucunun zövq və ehtəsasını oxşayan, onda həyəcanlar, kədər və sevinclər doğuran bədii və ictimai bir əsər meydana çıxarmışdır”.

Əsərin ən səthi təhlili belə, göstərir ki, şair bu böyük işi gərişərkən təkəb abidəyi sonsuz məftunluğunun təsiri altında olmamış, həm də milli azadlıq mücahidi kimi, əvvəlcədən düşünülmiş ciddi planla hərəket etmişdir. Fikrimizcə, əsərdə bu planın aşağıdakı detalları daha aydın görünür:

Milli Hökumətin süqutu və qanlı repressiyalardan sonra milləti keçirdiyi ruhi sarsıntıdan və çarəsizlik psixologiyasından xilas etmək üçün onu özünün tarixi düşüncə sistemini, cəngavərlik tarixi və zəngin mənəvi dəyərləri üzərindən yenidən motivasiya etmək;

Azərbaycan türk toplumunu əzilsiz, köksüz və tarixən heç bir mədəni dəyərə sahib olmayan köçəri çöl tayfası kimi təqdim edən hakim dairələrin və onların rəsmi təbliğatçıların qarşısına bu iddiaları dərməyən ədəbiyyatın olduğunu qaydaq;

Azərbaycan dilinin qədim tarixi köklərini və hər cür çağdaş fikirləri ifadə edə biləcək imkanlara sahib olduğunu eyni şəkildə nümayiş etdirmək;

Müəyyən ədəbi priyom və formalardan istifadə etməklə, sönməkdə olan milli azadlıq və birlik ideyalarını toplum arasında canlı tutmaq.

İstər sovet Azərbaycanında, istərsə də şah İranında “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun nəşrinin və təbliğinin qadağan olunduğu dövrdə ötən əsrin 50-ci illərində bu cür ağır və təhlükəli bir işin altına girmək, sözsüz ki, istənilən sənətkardan böyük cəsarət, universal bilik və yüksək milli təəssübkeşlik tələb edirdi. İş o yerə çatmışdı ki, Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi M.C.Bağirov (1896-1956) Kremlin diktəsi altında eposu Azərbaycana qatıl və soyğunçu kimi gəlmiş oğuz köçəri tayfalarını idarə edən yuxarı təbəqələrin tərifi nəsr edilən, qardaş gürcü və erməni xalqına qarşı yönəldilən kitab, rəsmi İran dairələri isə “Ural çölləri və Şimali Türkistan oğuzlarının dəyərsiz nağılları” adlandırır. Ən təəccüblüsü də bu idi ki, həm Şimalda, həm də Cənubda bu rəsmi qiymətlərə daha ağır ifadələrlə dəm tutan bir dəstə ziyalı da meydan sulayırdı.

Səhənd isə həmin dövrdə hakim dairələrin bu cür təhlükəli siyasi basqılarından çəkinməyən və yuxarıda sadaladığımız dəyərlərin hamısına birlikdə sahib olan bəlkə də yeganə Azərbaycan şairi idi. O bu yükün altına girərkən, ilk növbədə millətini aşağılayan, onu çöldə küləklərin diyirlediği süpürüm topası kimi təqdim edən fars və rus şovunistlərinə, onların uydurmalarına inanıb öz tarixinə xor baxan milli nadanlara sübut etmək istəyirdi ki, türklərin möhtəşəm bir tarixi və parlaq mədəni keçmişi var. Sadəcə olaraq, bunları üzə çıxarmaq, araşdırmaq, öyrənmək, sahiblənmək və təbliğ etmək lazımdır.

Lakin zülmət qaranlıqda iş görmək, nəyəsə nail olmaq üçün Səhəndə hər şeydən öncə məşəl – işıq lazım idi. Çünki o, “ışığın dünyada ən böyük qüvvət olduğunu”, varlıq və həyat bəxş etdiyini yaxşı bilirdi. Şair öz məşəlini alovlandırmaq üçün axtardığı odu Ulu Dədə Qorqudun söndürülməkdə olan müqəddəs ocağında milli düşüncə və mübarizə sistemimizi yaşadan oğuz boylarında tapdı. Yol getməsə, çatmaz məqsədə insan deyib, oradan götürdüğü işıqla məqsədinə doğru yola başladı.

Şair abidənin boylarını nəzmə çəkərkən süjetlərin nə daxili məntiqinə, nə də strukturu toxunmamış, heyrət ediləcək bir ustalıqla onların poetik ruhunu, eləcə də dastançının dil və üslub xüsusiyyətlərini maksimum dərəcədə qoruyub saxlamağa müvəffəq olmuşdur. Bəzən oxucuya hətta elə gəlir ki, bunlar şairin sözləri yox, elə abidənin özüdür.

Məhz abidəyə bu cür həssaslıqla yanaşma, Səhəndin əsərini “Kitabi-Dədə Qorqud”un ayrı-ayrı boylarını nəzmə çəkən digər şairlərin – Nəbi Xəzrinin, türkiyəli söz ustaları Rza Nur, Basri Gocul və Niyazi Yıldırım Gencosmanoğlunun əsərlərindən müsbət mənada fərqləndirir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, abidənin orijinal mətni Azərbaycan dilinin Tərəkmə-Qarapapaq şivəsinin özəlliklərini daşdığı halda (*M.Ergin*) Səhənd artırımlarda təbii olaraq daha çox özünün sahib olduğu Urmiyə şivəsindən istifadə etmişdir. Lakin bu sintez, boyların poetik axarında diqqəti elə də cəlb etmir, əksinə bir harmoniya təşkil etməklə ifadə zənginliyi yaradır.

Səhəndin əsərdə önəm verdiyi və oxucuya aşladığı əsas dəyərlərdən biri, cəngavərlik—şəxsi və kollektiv fədakarlıqdır, digəri də sədaqətdir. Onun sədaqət anlayışına nə qədər həssaslıqla yanaşdığını əsər boyu zəhmətəmək mümkündür deyil. Bəlkə də bu, şairin dönmərim deyib, sonra nəinki dönmə, hətta mübarizə yoldaşlarını cəlladlara satanlara qarşı uzun illər boyu formalaşdırdığı təbii reaksiya idi. Səhənd üçün “vətənə sədaqət”, “millətə sədaqət”, “yoldaşa sədaqət”, “verilmiş sözə sədaqət” anlayışları insan adlı varlığı İNSAN edən ən əsas dəyərlərdir.

Şair artırımlarda məllil adət-ənənələri, bəyram mərəsimlərini poetik dilin fərqli boyları ilə elə ətraflı, elə dəqiqlikə təsvir edir ki, hər şey oxucunun gözü qarşısından sanki bir film kimi keçir. Məsələn, “Qazan bəyini oğlu Uruzun dustaq olması” boyunun baş-

lanğıcında Novruzla bağlı his-səni oxuyan ən məlumatsız oxucu belə, bu bayram haqqında tam ensiklopedik təsəvvürə malik olur və onun əlavə qaynaqlara müraciət etməsinə ehtiyac qalmır. Səhənd həm də bu bayramın yaranması ilə bağlı hələ də davam edən mübahisələrə, ona tamamilə sahiblənmək istəyən şovnistlərə tutarlı və məntiqli cavab verir.

O, belə artırımlarda Oğuz elini ayaqda tutan, yenilməz edən “xan-el”, “igid-yurd”, “igid-yoldaş”, “ər-arvad”, “ana-oğul”, “ata-oğul”, “böyük-kiçik” münasibətlərinə xüsusi diqqət yetirir, bunların vazkeçilməz dəyərlər olduğunu və yaşamaq üçün yasadılmasının zəruriliyini oxucusuna böyük ustalıqla aşılayır.

Bəlkə də elə bu cür xüsusiyyətlərinə görə, professor C.Heyət “Dədəmin kitabı”na yüksək dəyər verməklə yanaşı, onu Firdovsinin (935-1020) “Şahnamə”si ilə müqayisə etmiş və Azərbaycan türklərinin “Millətnamə”si adlandırmışdır.

Lakin Səhəndin yaratdığı “Millətnamə” Firdovsinin başqa xalqları aşağılayan Millət-naməsindən fərqli olaraq, istibdad altında inləyən vətəni və soydaşlarını azad görmək istəyən, həm də bu azadlığı başqa xalqlara da eynən arzu edən bir beynəlmiləli düşüncə sahibinin poetik fikir çələngidir.

Səhəndin əsərdə imperia-lizmə, xüsusən də ABŞ imperia-lizminə açıq nifrətinin kökləri barədə danışarkən iki başlıca amil diqqətdən qaçırılmamalıdır. Bunlardan birincisi, onun solçu dünyagörüşü, ikincisi isə Milli Hökumətin məhv edilməsində və Cənubi Azərbaycanda həyata keçirilən qanlı cəza tədbirlərində ABŞ-ın rolu ilə bağlıdır. Şair, Oğuz yurdunda adamyeyən Təpəgözün peyda olması və toplumun başına açdığı oyunlarla ABŞ imperializminin meydana gəlməsi, qanlı müharibələr, iqtisadi və mədəni istismar yolu ilə bəşəriyyətin başına açdığı oyunlar arasında paralellər qurur. Onun bu paralellərdən çıxardığı nəticələr isə oxucuda ABŞ imperia-lizminin adamyeyən Təpəgözdən heç nə ilə fərqlənmədiyini, bəşəriyyətin qanını soran müasir dünya Təpəgözü olduğuna heç bir şübhə yeri qoymur.

Amma Səhənd insanların nəinki azadlığını, milli haqlarını, hətta öz dilində danışmaq, yazıb-oxumaq kimi ən adi hüquqlarını belə əlindən alan, onlara zindan həyatı yaşadan “İran Təpəgözü”nün də, ona havadarlıq edən Beynəlxalq Təpəgözün də Basatlar tərəfindən gec-tez məhv ediləcəyinə əmindir.

“Dədəmin kitabı”nda aşılanan ən böyük ideyalardan biri də bütün mənfi və müsbət tərəflərini qəbul etməklə, insan kamalına inam, onun gec-tez haqq, ədalət və firavanlıq yoluna çıxacağına dərin inamdır.

...İstənilən xalqın mənəvi siması ilə tanış olmaq üçün onun mədəniyyətinə, yaratdığı və qoruyub yaşatdığı mənəvi dəyərlər sistemində baxmaq lazım gəlir. Çünki bu simanın ən düzgün təsvirini, ən vacib cizgilərini məhz orada tapmaq olar. Səhənd 1954-cü ildə özünün bu monumental əsərini yaratmağa başlayanda “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları həm Türkiyədə, həm də Azərbaycanda çox az tarajla, cəmi 15 il idi ki, işıq üzü görmüşdü. Bir neçə əsəri çıxmaq şərti ilə onun haqqında hələ nə dərin elmi araşdırmalar aparılmış, nə də populyarlaşdırma işləri görülmüşdü. Əgər belə demək mümkündürsə, Səhənd “Kitabi-Dədə Qorqud” adlı mədəniyyət dənizinə mükəmməl hazırlıq prosesi keçmədən baş vurmışdu. Amma onun başqa keyfiyyətləri—bədii fikri və onun alt qatlarındakı ideyaları duymaq istedadı, zəngin həyat və yaradıcılıq təcrübəsi, ən başlıcası da genetik yaddaşı bu doğma dənizdən “Dədəmin kitabı” kimi çox böyük və dəyər biçilməz bir ədəbiyyat incisi çıxarması üçün kifayət etmişdir. Bu incidə Azərbaycan xalqının tarixi-mənəvi siması çağdaş poetik boylarla ən yüksək səviyyədə təsvir olunmuşdur. Əsərin ilk boylarının nəşrində keçən 50 il bu incinin ədəbiyyat xəzinəmizi nə qədər zənginləşdirdiyini, Cənubda və Şimalda ədəbi prosesə və elmi araşdırmalara necə yön verdiyini açıq-aydın sübut etməkdədir.

Fikrət SÜLEYMANOĞLU.